

УДК 321.64+172.15

Р 18

Костянтин РАЙХЕРТ

**ПАЛІНГЕНЕТИЧНА ПОЛІТИЧНА СПІЛЬНОТА Р. ГРІФФІНА
ЯК УЯВЛЕНА СПІЛЬНОТА Б. АНДЕРСОНА
(ДОСВІД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ)**

У статті концептуалізується поняття “палінгенетична політична спільнота” Р. Гріффіна через поняття “уявлена спільнота” Б. Андерсона для прояснення першого поняття. У результаті “палінгенетична політична спільнота” характеризується як така уявлена політична спільнота, в якій під час кризи сенсу існування цілої нації виникає революційне бачення переродження нації та ставиться за надмету (надособистісну мету) реалізація цього бачення.

Ключові слова: *концептуалізація, концептуальна метафора, нація, палінгенетична політична спільнота, уявлена спільнота.*

Постановка проблеми й аналіз останніх публікацій. Слово “спільнота” за останні роки перетворилося на одне з ключових понять соціально-гуманітарних досліджень. Проблематика спільноти об’єднує чимало сучасних гуманітарних і соціально-наукових дисциплін. Є ціла низка філософських, соціологічних, політологічних, антропологічних і культурологічних концепцій спільноти. Причому серед цих концепцій спостерігаються два напрями дослідження спільнот. Перший – передусім інспірований Чикагською школою соціології та пов’язаний із дослідженням спільнот як стійких соціальних утворень [4, 14]. Другий напрям інспірований англо-американським антропологом Віктором Тернером і пов’язаний із дослідженням індивідуального досвіду переживання спільності [4, 14 – 15]. У рамках другого напрямку цікавими видаються дві науково-дослідницькі концепції. Перша – це концепція палінгенетичної політичної спільноти британського політолога та філософа Роджера

Гріффіна, у якій палінгенетична політична спільнота виступає як окремий випадок політичної спільноти та окремий випадок спільноти взагалі. Друга – це концепція уявленої спільноти британського історика та політолога Бенедикта Андерсона, де уявлена спільнота виступає як окремий випадок спільноти взагалі.

На нашу думку, було б цікавим і, мабуть, корисним та продуктивним зблизити поняття “палінгенетична політична спільнота” й “уявлена спільнота” хоча би на тлі того, що вони обидва як родово мають поняття “спільнота”. Зближення двох понять можна зробити за допомоги операції концептуалізації. Наприклад, можна концептуалізувати “палінгенетичну політичну спільноту” через “уявлену спільноту”, інакше кажучи, сконструювати концептуальну метафору “палінгенетична політична спільнота Р. Гріффіна як уявлена спільнота Б. Андерсона”. Можливо, це уможливить розкрити певні нові аспекти поняття “спільнота”.

Між тим тема концептуалізації палінгенетичної політичної спільноти Р. Гріффіна як уявленої політичної спільноти Б. Андерсона фактично не розроблена у сучасній науковій і філософській літературі. Певні аспекти такої концептуалізації можна знайти у доповіді, проголошеній нами 2013 р. “Палінгенетична політична спільнота Р. Гріффіна як уявлена спільнота Б. Андерсона” [6]. У ній концепція тоталітаризму розглядається як палінгенетична політична спільнота Р. Гріффіна, що ґрунтується на його ж концепції фашизму як палінгенетичного ультра націоналізму, центральним міфом якого є ідея “переродження” нації, тобто палінгенезу нації. Проте в цій доповіді я звернув увагу на те, що в жодній відомій мені роботі Р. Гріффіна не визначає поняття “нація”, що відкриває для інтерпретатора простір для використання будь-яких концепцій і визначень поняття “нація”. Виходячи з такого роду міркувань, я звернувся до концепції нації як уявленої політичної спільноти Б. Андерсона, в результаті чого отримав визначення “тоталітаризму” як уявленої палінгенетичної політичної спільноти. Означена доповідь, безумовно, містила новизну, передусім у тому, що тоталітаризм розглядався як уявлена політична спільнота. Однак там була новизна і в тому, що палінгенетична політична спільнота Р. Гріффіна вперше розглядалася як уявлена спільнота Б. Андерсона. Через те, що доповідь була присвячена розв’язанню інших завдань, я не приділив належної уваги по суті новій концептуальній метафорі “палінгенетична політична спільнота Р. Гріффіна як уявлена спільнота Б. Андерсона”.

Мета дослідження – концептуалізувати “палінгенетичну політичну спільноту” Р. Гріффіна як “уявлену спільноту” Б. Андерсона.

Для реалізації поставленої мети треба розв’язати такі *завдання*: 1) проаналізувати концепцію палінгенетичної політичної спільноти Р. Гріффіна та чітко і ясно визначити поняття “палінгенетичної політичної спільноти”; 2) проаналізувати концепцію уявленої спільноти Б. Андерсона та чітко й ясно визначити поняття “уявлена спільнота”; 3) представити “палінгенетичну політичну спільноту” як “уявлену спільноту”, тобто створити/розробити концептуальну метафору “палінгенетична політична спільнота як уявлена спільнота”.

1. Концепція палінгенетичної політичної спільноти Р. Гріффіна

Передусім треба відзначити, що Р. Гріффін у процесі визначення поняття “палінгенетична політична спільнота” не дуже переймається визначенням понять, які беруть участь у визначенні “палінгенетичної політичної спільноти”. Так, з праць Р. Гріффіна незрозуміло, що він розуміє під словами “нація”, “націоналізм”, “ультранационалізм”, “ідеологія”, “політичний режим”. Це залишає для інтерпретатора концепції палінгенетичної політичної спільноти Р. Гріффіна простір для введення свого розуміння вказаних вище понять та інтерпретації концепції через них, що може, зрештою, призвести до розуміння концепції Р. Гріффіна, відмінного від того, що сам Р. Гріффін міг вкладати у неї.

Насамперед Р. Гріффін є відомим спеціалістом з фашизму. Він так визначає “фашизм”: “Фашизм – це політична ідеологія, чие міфічне ядро в різних комбінаціях є палінгенетичною формою популістського ультра націоналізму” [6, 102]. Ось як це визначення “розшифровує” сам Гріффін: “Ідеологічною рушійною силою фашизму, яка оформлює усі свої емпіричні прояви (організацію, стиль, політику, поведінку, етику, естетику тощо) та визначає свій зв’язок з наявною політичною, соціальною та культурною дійсністю, у тому числі з конкуруючими ідеологіями, є бачення нації, яке спроможне на неминуче переродження, подібно Феніксу, з ситуації кризи та декадансу в революційно новий політичний і культурний порядок, який охоплює усіх «справжніх» членів національної спільноти” [7, 102 – 103]. Отже, фашизм як політична ідеологія бере участь у створенні певної політичної спільноти – палінгенетичної.

Далі Р. Гріффін робить, здавалося би, природний крок: він пов’язує палінгенетичну політичну спільноту з тоталітарним режимом: “Тоталітарний

апарат авторитарних суспільств виникає не з прагнення зруйнувати справжню політичну культуру, а щоб перетворити її, щоб реалізувати утопічне бачення суспільства, що переродилося та ґрунтується на новому типі людської істоти. Він постулює існування «палінгенетичної політичної спільноти», яка формується, коли революційне бачення тоталітарного руху знаходить спонтанний резонанс серед населення, яке переживає глибоку «кризу сенсу» [8, 24]. Тобто “в умовах загальної кризи сенсу через проектування народних сподівань на будь-який рух, який ставить поточній кризі всеосяжний діагноз і як панацею від усіх бід пропонує здійснення революції” [8, 30], можливе спонтанне формування вірування, у результаті якого виникає спільнота, “яка характеризується потужними колективними ілюзіями надособистісної єдності мети” [8, 30]. Прикладами такої палінгенетичної політичної спільноти Р. Гріффін вважає режими Б. Муссоліні (Італія), А. Гітлера (Німеччина), Й.В. Сталіна (СРСР), Мао Цзедун (Китай), Г.А. Насера (Єгипет), Н. Чаушеску (Румунія), Кім Ір Сена (КНДР), Пол Пота (Камбоджа), М. Каддафі (Лівія), Саддама Хусейна (Ірак) і Аятоли Хомейні (Іран).

Наведені приклади вказують на те, що тоталітарні режими як палінгенетичні політичні спільноти пов'язані, передусім, із фашистською та соціалістичною/комуністичною ідеологіями. Тобто можна зробити такий висновок, що лише фашистська та соціалістична/комуністична ідеології можуть створювати тоталітарний рух, який призводить до виникнення тоталітарного режиму і палінгенетичної політичної спільноти. Між тим, треба звернути увагу на те, що тоталітаризм Р. Гріффін розуміє як політичний режим; він використовує словосполучення “тоталітарний режим”. Політичний режим у політології та теорії права зазвичай розуміється як “сукупність засобів і методів, що визначають спосіб здійснення влади, які склалися стосовно державної влади та суспільства як найбільш показові і які відображають становище прав та свобод громадян, відношення владних структур до правових основ діяльності, державних форм та ідеологій, соціальних і класових взаємовідносин, становища політичної культури” [3, 499 – 450]. Серед цих засобів і методів є політичні ідеології, серед яких – фашизм і соціалізм (або комунізм), консерватизм і лібералізм. Таке визначення політичного режиму створює поле для парадоксальних інтерпретацій. Зокрема, можна говорити про те, що тоталітарний політичний режим може використовувати як засіб будь-

яку ідеологію, не лише фашизм чи соціалізм, які часто асоціюються з тоталітаризмом, а наприклад, лібералізм. Те саме можна сказати про демократичний політичний режим. Звісно, за фактом не можна навести приклади демократичних політичних режимів, які б використовували фашизм чи соціалізм як основну політичну ідеологію, але на словах більшість фашистських і соціалістичних країн проголошували саме демократичні принципи та створювали видимість демократичних виборів (наприклад, Третій Рейх і СРСР).

З наведеного критичного зауваження можемо дійти висновку, що поняття “палінгенетична політична спільноти” не обов’язково має бути прив’язане до політичних ідеологій, таких як фашизм чи соціалізм (або комунізм) та недемократичних політичних режимів, таких як тоталітаризм. Для розуміння поняття “палінгенетична політична спільнота” значимими є поняття “криза сенсу”, “революція”, “переродження нації” та “надособистісна мета” (чи “надмета”). Виходячи зі сказаного, можна охарактеризувати “палінгенетичну політичну спільноту” приблизно так: палінгенетична політична спільнота – це така політична спільнота, в якій під час кризи сенсу існування цілої нації виникає революційне бачення переродження нації та ставиться за надмету (надособистісну мету) реалізація цього бачення.

У наведеній характеристиці “палінгенетичної політичної спільноти” було використано словосполучення “революційне бачення”. Тут дуже важливо зрозуміти, що революційне бачення не обов’язково має на меті насилля, як і сама революція. У широкому сенсі “революція – корінна якісна зміна, стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового. Революція – це різкий стрибок у розвитку, переворот” [5, 234]. Поняттям “революція” можна позначати більш-менш тривалий період корінних трансформацій будь-якої галузі людської діяльності: політична революція, культурна революція, промислова революція, науково-технічна революція, сексуальна революція тощо [2, 13]. Отже, коли мова йдеться про революційне бачення переродження нації, то мається на увазі бачення докорінної трансформації нації, корінної якісної зміни нації.

2. Концепція нації як уявленої спільноти Б. Андерсона

У 1983 р. Бенедикт Андерсон видав книжку під назвою “Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism” (“Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму”). У ній він представив націю як уявлену політичну спільноту, притому уявлену як

генетично обмежену та суверенну. Ось як він пояснив таку характеристику нації: “Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності” [1, 22]. “Нація уявляється обмеженою, бо навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів людей, має свої межі, нехай навіть і еластичні, поза якими знаходяться інші нації. Жодна нація не уявляє себе рівнозначною людству. Навіть найбільш месіяністичні націоналісти не мріють про той день, коли всі представники людської раси об’єднають свої нації в одну, подібно до того, як у певні епохи, скажімо, християни мріяли про повністю християнізовану планету. Вона уявляється суверенною, бо сам концепт народився в епоху, коли Просвітництво й Революція руйнували легітимність боговстановленої й ієрархічної династичної держави. Досягаючи зрілості на тому етапі людської історії, коли навіть найпалкіші послідовники будь-якої з універсальних релігій неминуче зіштовхувалися з очевидним плюралізмом цих релігій і аломорфізмом між онтологічними претензіями й територіальним поширенням кожної віри, нації прагнули отримати свободу, якщо вже й підлягати Богу, то без посередників. Емблемою та символом цієї свободи стає суверенна держава. Нарешті, вона уявляється спільнотою, адже, незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, нація завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство. У кінцевому підсумку, саме це братерство й робило можливим протягом останніх двох століть для мільйонів людей не лише вбивати, але й охоче віддавати своє життя в ім’я таких обмежених уявлень” [1, 24].

Проте, за Б. Андерсоном, нація не єдина уявлена спільнота: “Будь-яка спільнота, більша за первісне поселення з безпосередніми контактами між мешканцями (хоча, можливо, й вона), є уявленою. Спільноти потрібно розрізняти не за їхньою справжністю чи несправжністю, а за манерою уявлення” [1, 23]. Коли Б. Андерсон говорить про уявлені спільноти як такі, в яких необов’язково мають відбуватися безпосередні контакти між усіма членами, то сама собою проситься аналогія з вторинними соціальними групами в соціології та суміжних із нею дисциплінах (антропологія, етнографія, соціальна психологія, соціальна філософія тощо). Річ у тому, що в сучасній соціології однією з форм класифікації соціальних груп є їх ділення на основі ступеню частоти соціальних контактів; тут два види –

первинні та вторинні соціальні групи. Первинна соціальна група – це невеликий, тісно згуртований соціум, усі члени якого живуть разом і поряд і завдяки численним щоденним контактам дуже добре знають один одного. Прикладами первинних груп є родина, група друзів тощо. Вторинна соціальна група вже складається з первинних груп; тут можуть відбуватися не безпосередні контакти, через що члени такої групи можуть не дуже знати один одного чи взагалі не знати. Вторинна група цілком може бути уявленою спільнотою. Більше того, деякі вторинні соціальні групи (наприклад, політичні партії чи політичні клуби) можуть бути уявленими політичними спільнотами. Отже, уявлена спільнота – це така спільнота, в якій необов’язково відбуваються безпосередні контакти між усіма членами.

Якщо вже я почав проводити аналогії між уявленими спільнотами та соціальними групами, то хотів би звернути увагу ще на дещо. В соціології є також така класифікація соціальних груп, основу якої становить приналежність індивіда до тієї чи тієї групи. Згідно з цією класифікацією, соціальні групи діляться на ін-групи, тобто групи належності, “Ми”, та аут-групи, тобто сторонні групи, “Вони”. Тут очевидна універсальна бінарна опозиція “Я – Чужий”, на соціальному рівні: “Свої – Чужі”. Нація як уявлена політична спільнота виступає своєрідною великою ін-групою – так звані “Свої”. Через те, що нація може нараховувати мільйони членів, ці “Свої” є чимось невиразним, проте в певні моменти усе ж дає про себе знати. Наприклад, коли футбольні фанати вболівають за певну національну футбольну збірну на якомусь міжнародному чемпіонаті, самі фанати можуть бути випадковими глядачами, проте їх об’єднують перемоги та поразки збірної, за яку вони вболівають. Коли фанати вболівають за збірну, вони проявляють себе як певна уявлена спільнота, причому ця спільнота є політичною, бо вболівають вони за футбольну збірну, яка представляє цілу націю, тобто “Своїх”. Аналогія уявленої спільноти з ін-групою дуже корисна в тому плані, що дає можливість говорити про певний образ, який утворюється й існує в головах членів спільноти – це передусім образ себе як члена певної спільноти. Уявлена спільнота – це така фікція, необхідна для ідентифікації приналежності індивідів до певних груп. Тут важливо зробити одне зауваження: образ спільноти, до якої відносить себе її член, може бути не лише свідомим, але і несвідомим; образ спільноти може бути нав’язаним, наприклад, через виховання чи засоби масової інформації. Звідси: уявлена спільнота – це така спільнота, в

якій необов'язково відбуваються безпосередні контакти між усіма членами, причому членами спільноти вони можуть бути свідомо чи несвідомо.

3. Палінгенетична політична спільнота як уявлена політична спільнота

Тепер коли надано більш-менш приблизні характеристики понять “палінгенетична політична спільнота” й “уявлена спільнота”, можна спробувати концептуалізувати поняття “палінгенетична політична спільнота” через поняття “уявлена спільнота”, інакше кажучи, сконструювати концептуальну метафору, в якій поняття “палінгенетична політична спільнота” буде виступати цільовим доменом (target domain), тобто таким концептуальним доменом, який треба зрозуміти [9, 206 – 207], а поняття “уявлена спільнота” – вихідним доменом (source domain), тобто таким концептуальним доменом, завдяки якому можна зрозуміти цільовий домен [9, 206 – 207].

Отже, конструюється така концептуальна метафора: палінгенетична політична спільнота як уявлена спільнота. Що дає така конструкція? Вона дає підставу подивитися на “палінгенетичну політичну спільноту” через інший, зовсім відмінний досвід: “уявлену спільноту”. Роблячи, по суті, порівняння “палінгенетичної політичної спільноти” з “уявленою спільнотою”, тим самим ставимо знак рівності між “політичною спільнотою, в якій під час кризи сенсу існування цілої нації виникає революційне бачення переродження нації та ставиться за надмету (надособистісну мету) реалізація цього бачення” та “спільнотою, в якій необов'язково відбуваються безпосередні контакти між усіма членами, причому членами спільноти вони можуть бути свідомо чи несвідомо”. Отже, можна зрозуміти, що в палінгенетичній політичній спільноті необов'язково відбуваються безпосередні контакти між усіма її членами; вони усі один одного не знають, проте вони є членами палінгенетичної політичної спільноти та беруть у ній участь свідомо чи несвідомо.

Висновки. Звідси можна дати таку характеристику поняття “палінгенетична політична спільнота”, що можна буде вважати результатом реалізації поставленої на початку дослідження мети та висновком: палінгенетична політична спільнота (Р. Гріффін) – це така уявлена (політична) спільнота (Б. Андерсон), в якій під час кризи сенсу існування цілої нації виникає революційне бачення переродження нації та ставиться за надмету (надособистісну мету) реалізація цього бачення.

Запропонована у статті характеристика дає змогу прийти до деяких міркувань щодо механізмів формування палінгенетичних політичних спільнот на прикладі нації: вказана у характеристиці криза сенсу існування цілої нації, яка призводить до виникнення палінгенетичної політичної спільноти (за Р. Гріффіном), пов'язана, очевидно, з кризою образу єдності (спільноти), який робить націю уявленою політичною спільнотою (за Б. Андерсоном). Інакше кажучи, криза сенсу цілої нації – це криза уявлення цілої нації. Тому виникає потреба у палінгенезі нації, тобто в оновленні образу єдності (спільноти) нації.

Література

1. Андерсон Б. Уявлена спільнота: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; пер. з англ. В. Морозова. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Бевз Т.А. Феномен “революція” у дискурсах мислителів, політиків, науковців : монографія / Тетяна Анатоліївна Бевз. – К. : ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2012. – 176 с.
3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику : підручник / Микола Іванович Горлач, Василь Григорович Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Олейников А.А. Сообщество в теории / Андрей Андреевич Олейников // Труды Русской антропологической школы. – 2013. – № 12. – С. 5 – 32.
5. Політологічний енциклопедичний словник : посібник для студентів вищ. навч. закл. / відп. ред. В.Д. Бабкін. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
6. Райхерт К.В. Палингенетическое политическое сообщество Р. Гриффина как воображаемое сообщество Б. Андерсона / Константин Вильгельмович Райхерт // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ столітті : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 12 – 13 квітня 2013 року). – К. : ГО Київська науково-суспільнознавча організація, 2013. – С. 84 – 86.
7. Griffin R. The Palingenic Core of Fascist Ideology / Roger Griffin // *Che cos'è il fascismo? Interpretazioni e prospettive di recherche* / ed. A. Campi. – Rome : Ideazione editrice, 2003. – P. 97 – 122.
8. Griffin R. The Palingenic Political Community: Rethinking the Legitimation of Totalitarian Regimes in Inter-war Europe / Roger Griffin // *Totalitarian Movements and Political Religions*. – 2002. – Vol. 3. – № 3. – P. 24 – 43.
9. Lakoff G. Contemporary Theory of Metaphor / George Lakoff // *Metaphor and Thought* / ed. A. Ortony. – Melbourne : Cambridge University Press, 1993. – P. 202 – 251.

Райхерт Константин. Палингенетическое политическое сообщество Р. Гриффина как воображаемое сообщество Б. Андерсона (опыт концептуализации). В статье концептуализуется понятие “палингенетическое политическое сообщество” Р. Гриффина с помощью понятия “воображаемое сообщество” Б. Андерсона. В результате “палингенетическое политическое сообщество” характеризуется как такое воображаемое политическое сообщество, в котором во время кризиса смысла существования целой нации возникает революционное видение перерождения нации и ставится в качестве сверхцели (сверхличностной цели) реализация этого видения.

Ключевые слова: концептуализация, концептуальная метафора, нация, палингенетическое политическое сообщество, воображаемое сообщество.

Raikhert Kostyantyn. The R. Griffin’s palingenetic political community as the B. Anderson’s imagined community (the experience of conceptualization). The aim of the study is the conceptualization of the R. Griffin’s concept of “palingenetic political community”, using the B. Anderson’s concept of “imagined community”. As a result, the “palingenetic political community” is characterized as an imagined political community, which has a revolutionary vision of the rebirth of the nation and puts as supra purpose the realization of this vision in the times of the crisis of meaning of existence of the nation.

Keywords: conceptualization, conceptual metaphor, nation, palingenetic political community, imagined community.